

Тамара Тарасова

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка, Мінск*

Канцэпт *дом* як аснова нацыянальнай карціны свету беларусаў

Канцэпт *дом* – самы знакавы ў культуры і свядомасці чалавека. Як элемент мастацкага твора ён выяўляе аўтарскую свядомасць і фарміруе мастацкі свет твора, утвараючы так званую канцэптасферу. Канцэпт (ад лацінскага *conceptus* – *паняцце*) – гэта *сгусток культуры в сознании человека*, з аднаго боку, і тое, праз што *человек сам входит в культуру*¹. Канцэпты фіксуюць каштоўнасці, якія адыгрываюць у жыцці народа важную ролю. Ю.М. Лотман называе *дом* таксама ўніверсальным архетыпам сусветнага фальклору. *Дом* – гэта не толькі прасторава-часавы складнік, але і сямейна-радавыя адносіны, гістарычныя, сацыяльныя і духоўныя сферы. *Дом* як ментальная свядомасць народа найбольш складаны ў трактоўцы: можна гаварыць пра *дом* Нябесны, які яднае чалавека з Космасам, Сусветам, Богам; *дом* душы, дзе дамінуюць духоўныя кампаненты.

Беларуская проза XX стагоддзя цесна звязана з нацыянальным характарам беларуса і здольна агаляць эпіцэнтры нацыянальных трагедый. Канцэпт *дому* фундаментальны для творчай спадчыны Якуба Коласа, ён абумовіў пэўную мадэль будовы *дому*-душы, *дому* сямейнага і дзяржаўнага. *Дом*-душы служыў падмуркам сям'і, а сямейны *дом* успрымаўся Коласам як частка *дому* дзяржаўнага. Мастацкае асэнсаванне канцэпту *дому* было прынцыпова важным для пісьменніка, бо ён вызначаў гісторыка-культурную, сацыяльную, духоўную сферу ча-

¹ Ю.С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры*, Москва 2001, с. 43.

лавечага быцця, закранаў глыбінныя асновы арганізацыі асобы. Спадчына Якуба Коласа раскрывае ўнутраную неабароненасць і ранімасць чалавека наогул, у тым ліку і чалавека сённяшняга. Творы пісьменніка напоўнены абвостраным пачуццём каштоўнасці быцця, асабліва яго духоўным зместам. Негераічнае штодзённае жыццё ў Коласа зусім не прыніжае чалавека, а выяўляе той духоўны бок быцця, які шчыльна спалучаны з найвышэйшай духоўнасцю.

Увогуле *дом* у літаратуры выступае сімвалам стабільнасці, надзейнасці, абароненасці, выклікае пачуццё далучанасці да сям'і, роду, *дом* – гэта і традыцыя, пераемнасць, народ, гісторыя, *дом* – гэта яшчэ і аснова чалавечнасці чалавека, і сімвал цэласнасці быцця. Але чалавек можа ператварыць *дом* у псіхалагічна небяспечны вобраз, па сутнасці, *дом* становіцца *антыдомам*, як гэта адбылося ў апавяданні Я. Коласа “Хатка над балотцам”, а траўматычнае ўспрыняцце Сымонам-музыкам (паэма Коласа “Сымон-музыка”) бацькоўскага дому справакавала ўцёкі хлопчыка. Бяздомнасць Сымона, яго бадзянні па чужых дамах становяцца канцэптаўтваральнымі ва ўсіх варыянтах паэмы.

Самым важным для Коласа з’яўляецца трактоўка паняцця *дом* як **духоўнай** прасторы чалавека, якая вызначае адносіны герояў да сям'і, да народу, яго гісторыі. Апісанне дома-будынкаў досыць распаўсюджана ў пісьменніка. Прыгадаем радкі з “Новай зямлі”:

У дол упёршыся страхою.
 У глыбі двара стаяла хата
 І выглядала зухавата...
 Як бы шляхцянка засцянькова,
 Што ў дзень святы каля касцёла,
 Чуць-чуць падняўшы край падола,
 Так важна ходзіць з парасонам,
 Спадніцай верціць, як агонам,
 З дарожак пыл, пясок зганяе
 І ў вочы хлопцам заглядае².

А вось малюнак недагледжанай хаткі з апавядання “Хатка над балотцам”: *Калі пазіраеш здалёк на гэтую хатку, на яе адзінокую постаць і на маленькі хлевушок, што прытуліўся да яе, бы дзіця да маткі, то нейкі мімаволі ўстае вобраз пакрыўджанай жанчыны, што пайшла ўпрочкі з сяла і ў невясёлым роздуме спынілася на дарозе сярод поля. (...) Стромкая страха яе абвісла, паздзірана вятра-*

² Я. Колас, *Збор твораў*. У 20-ці т., Мінск 2009, т. 8, с. 12.

мі, і лезе салома з яе, як валасы з галавы, апанаванай горам, клопатам, бядой-згрызотамі³. Закінутыя будынкi – гэта папрок чалавеку, які заняў сядзібу і ператварыў яе ў ілюзію прытулку. Дакладнае апісанне знешняга выгляду хаткі наводзіць чытача на думку аб яе гаспадарках. Ніхто з жыхароў не меў тут удачы, зазначае Якуб Колас, бо гаспадарамі яны не былі. Хатка для іх – проста будынкi, а не дом у шырокім сэнсе гэтага паняцця.

У апавяданні выразна гучыць тэма *дому* сямейнага, духоўнага як *дому* ілюзорнага, лячэнага, страчанага: *Думае Алена часамі, як будзе жыць далей. Тры мясіны ёсць на свеце, дзе можна яшчэ прыпыніцца: прыгрэбнік, вёсачка і горад. Але прыгрэбнік, як паказала мінулая ноч, рэч небяспечная. У вёсачцы можна начаваць толькі зрэдку. У горадзе ў яе ёсць сваякі. Часамі яна і жыве там. Але ж усё гэта – часовыя прыпынкі, сталага месца няма*⁴.

Канцэпт *дом* непасрэдна звязаны ў творах Я. Коласа з канцэптам *зямля*, якая, у разуменні аўтара, сімвалізуе не толькі матэрыяльны дастатак, яна арганізуе яшчэ і духоўны свет чалавека, раскрывае яго надзейнасць, сумленнасць, здольнасць умела і дбайна працаваць. Варта прыгадаць знакамітыя радкі з “Новай зямлі”:

А дзе ж той выхад? Дзе збавенне
З няволі цяжкай, з паланення?
Адзін ён ёсць: зямля, зямля,
Свой пэўны кут, свая ралля:
То – наймацнейшая аснова
І жыцця першая ўмова.
Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля – аснова ўсёй айчыне⁵.

Схаванай іроніяй напоўнены Коласаў лірычны роздум аб зямлі ў апавяданні “Хатка над балотцам”: *Эх, зямля! Колькі думак людскіх нячутнымі крокамі прайшло па табе, звiваючы цябе вяночкамі надзей і ружова-светлых мар аб шчасці, аб куска надзённага хлеба! Колькі нерасчытаных слоў шапацеў табе вецер шолахам збожжа, красак*

³ Я. Колас, *Збор твораў*. У 20-ці т., Мінск 2009, т. 6, с. 177.

⁴ Тамсама, с. 204–205.

⁵ Я. Колас, *Збор твораў*, т. 8, с. 235.

і травы на ўзмежках! (...) Многа напісаў ляжыць на табе, а ты ўсё чакаеш, калі будзе паложан на тваім улонні такі напіс, што зробіць канец калатні з-за дароў тваіх? І хто паложыць яго?...⁶ Безумоўна, грамадска-палітычная сітуацыя 30-х гадоў XX стагоддзя не давала магчымасці пісьменніку адкрыта выказаць свае думкі наконт права селяніна на зямлю і ўласную гаспадарку.

Разбураны дом у Коласа становіцца той канцэптаўтваральнай дэтאלлю, якая вызначае неўладкаванае светаадчуванне герояў, іх маральную некамафортнасць. Хатка над балотцам выяўляе ўсе прыкметы *антыдому*, тут пануюць запусценне і галечка, і ўсе яе жыхары – фактычна бяздомныя людзі.

Дом – бяздомнасць – антыдом. Бяздомнасць можа быць і трагічным вынікам чалавечага існавання і добраахвотным жаданнем выйсці за межы дома ў адкрыты свет дзеля выпрабаванняў духу, пашырэння прасторавых межаў быцця і свядомасці (Адысей, Дон Кіхот, Дон Жуан, Фаўст, Чайльд Гарольд, Рабінзон Круза і інш.). Бяздомнасць у беларускай літаратуры пачатку XX ст. – гэта хутчэй з’ява негатыўная, бо з ёй звязаны сацыяльныя беды, страта веры, роднага кута. Але не варта тут бачыць толькі адзін негатыў, у бяздомнасці ёсць і пазітыўныя моманты. Пісьменнікі з філасофска заглыбленым разуменнем свету трактуюць бяздомнасць як экзістэнцыяльна-метафізічную перспектыву новага жыцця з новымі радасцямі і магчымасцямі чалавека. Бяздомнасць – гэта ўцёкі ў свет, новы вопыт, затворніцтва, гэта актывізацыя ўнутранага жыцця чалавека. Успомнім, які багаты жыццёвы вопыт набыў Сымонка (“Сымон-музыка”), Андрэй Лабановіч (“На ростанях”), вандруючы па свеце.

Дом як фізічная прастора існавання чалавека не з’яўляецца вырашальным фактарам у духоўным самавызначэнні асобы, тут хутчэй варта гаварыць пра больш тонкія трансфізічныя параметры прасторы, якія вызначаюць выбар духоўных перспектыв і ўнутранае самаўдасканаленне. Мастацкая літаратура экзістэнцыяльнай арыентацыі ў бяздомнасці бачыць *экзістэнцыю гістарычнага іншабыцця*, калі сама гісторыя пачалася з моманту грэхападзення, што выяўлена ў прытчы пра блуднага сына. Адсюль жыццё людское варта трактаваць як вымушаную бяздомнасць, як прасторава-часавы прамежак ад нараджэння да смерці з пэўнымі духоўнымі выдаткамі для чалавека на шляху яго вяртання ў Дом нябесны. Даследчык А.А. Караблёў адзначае: *В худо-*

⁶ Я. Колас, *Збор твораў*, т. 6, с. 185.

*жественной литературе эти пространства – физическое, где совершается фабула жизни, и трансфизическое, где свершаются сюжеты судьбы, образуют поучительное объясняющее единство, которое позволяет видеть в частных опытах человеческой жизни проявления всеобщих бытийных закономерностей*⁷.

Канцэпт *дом*, яго семантыка – важны параметр у раскрыці мастацкай карціны свету Коласа-пісьменніка. Анамальным бачыцца аўтару працэс разбурэння *дому-душы* настаўніка Рыгора Андрэевіча Угодніка з апавядання “Курская анамалія”: *У яго [Рыгора Андрэевіча Угодніка – Т.Т.] пакойчыку было пуста, няветла і непрытульна. Дух стаяў спёрты і цяжкі. Было холадна і сыра. Пабелка на сценах размякла ад вільгаці і адвальвалася. На выступах сцен нагусцілася многа пылу. Над печчу, каля столі, цяльмі кудламі звисала павуццё, у якім гойдаўся шкілет мухі*⁸. Побывавая дэталёва сведчыць аб духоўных трывогах героя-інтэлігента на конт новага светаўладкавання. Духоўная анамалія грамадства, якое лічыць прыстойным кантраляваць сферу сямейных адносін асобы, пазбаўляць яе права выбару і адказнасці за яго, паводле думкі Коласа, будзе куды больш сур’ёзнай, чым проста бытавая неўладкаванасць.

Канцэпты *дом* і *сям’я* ў славянскай свядомасці, як вядома, цесна ўзаемазвязаны, што значна падвышае статус *дома*. Менавіта *сям’я* выступае арганізатарам і носьбітам духоўнага жыцця, яна ажыццяўляе сувязь чалавека з навакольным светам. Духоўны свет *дому-сям’і* ў кантэксце неспрыяльных сацыяльных фактараў XX стагоддзя характарызуецца адсутнасцю адчування агульнага караня паміж блізкімі людзьмі. Тэндэнцыя, на думку Якуба Коласа, вельмі небяспечная для дзяржавы, бо яна вядзе да разбурэння радавых сувязяў і дэвальвацыі гуманістычных маральных каштоўнасцей. Невыпадкова так скрупулёзна выпісвае Я. Колас быт і ўнутраную атмасферу *дому-сям’і* Міхала з “Новай зямлі”, беспрытульнасць Сымона-музыкі (паэма “Сымон-музыка”) і яго імкненне да Ганны як магчымасць набыць падмурак для пабудовы агульнага духоўнага *дому*. У мастацкім свеце беларускага пісьменніка адбываецца сакралізацыя *дому*, здольнага супрацьстаяць знешняму хаосу.

⁷ А.А. Кораблев, *Дом и бездомность в русской литературе (Пушкин – Гоголь – Булгаков)*, [Электронны рэсурс], рэжым доступа: <http://domgogolya.ru/science/researches/1399/>, Дата доступа: 25.04.2017.

⁸ Я. Колас, *Збор твораў*. У 20 т., Мінск 2008, т. 5, с. 372.

Канцэпт *дом* важна разглядаць не столькі як прасторавы канцэпт, а як канцэпт псіхалагічны ўнутры культуры/па-за культурай. Тэма калектывізацыі (на больш глыбінным узроўні – тэма зямлі як асяродку існавання чалавека) актуалізавала цэлы спектр праблем у грамадстве, выяўляла сэнсавую перспектыву аўтарскага светабачання беларускіх пісьменнікаў. Асэнсаванне праблем калектывізацыі ў беларускай прозе (“Адшчапенец” Якуба Коласа; “Саўка-агіцірнік” М. Лынькова; “Чорная Вірня” Б. Мікуліча; “Лявон Бушмар” Кузьмы Чорнага і інш.) агаліла жорсткія контуры ўнутрана несвабоднай асобы, калі чалавек павінен быў дзейнічаць, не выходзячы з патрэб сваёй душы, а адпаведна з ускладзенай на яго роляй.

Сымон Карызна М. Зарэцкага дзейнічае так, як ён дзейнічае, пад уплывам тых абставін, у якіх герой апынуўся. Лёс Башлыкова з “Палескай хронікі” І. Мележа абумоўлены імкненнем партыйнага кіраўніка рухацца па службовай лесвіцы. Героі-калектывізатары вымушаны падаўляць у сабе прыродныя якасці і дзейнічаць у адпаведнасці з якасцямі, адштампаванымі новай уладай. Таму рэчаіснасць, якую яны ствараюць, пазбаўлена рэальнай жыццёвай сілы, бо згублены самыя простыя паняцці “добра” і “дрэнна”. Невыпадкова Хведар Роўба з апавесці “Аблава” В. Быкава, вярнуўшыся дадому, знаходзіць у вёсцы запущенне і галечу. Закасцянелая, нерухомая рэчаіснасць з твора Якуба Коласа “Адшчапенец” пазбаўляе чалавека магчымасці самарэалізавацца, і, нягледзячы на вонкавую аптымістычную канцоўку апавесці, Пракоп Дубяга прадчувае трагічную неадпаведнасць свайго лёсу новай рэчаіснасці. Герой Коласа – асоба, якая не спяшаецца рэалізавацца ў новым жыцці: аналітычны розум селяніна, яго стойкая пазіцыя недалучанасці даюць герою права сумнявацца і вагацца. Селянін-працаўнік інтуітыўна адчуваў, што нешта падрывае гэтае жыццё знутры, што стабільнасці не будзе і супакойвацца рана.

Так, трагізмам напоўнены лёсы мележаўскіх сялян з вёскі Курані. Прастора Куранёў/вясковага дому – прастора анталагічная, невыпадкова людзі супраціўляюцца будаўніцтву грэблі; яны самадастатковыя, экзистэнцыяльна паўнавагасныя. Многія беды прыйдуць у вёску менавіта пасля пабудовы грэблі з вялікага свету і разбураць гэтую першааснову. Адарванасць Куранёў вадой, балотам ад свету стварае эффект быць “па-за часам, па-за прасторай”. Нягледзячы на пэўную прывязанасць падзей да канкрэтнай гістарычнай эпохі, канкрэтных бытавых рэалій, героі І. Мележа пасля рэвалюцыі знаходзяцца ў нявызначаным стане: іх вырвалі са звыклай прасторы, а ў новую яны не ўвайшлі; няма звароту назад, а рух уперад страшны. Фактычна людзі апынулі-

ся паміж эпохамі і пазбаўлены ўсялякай жыццёвай апоры. Не маюць яе і сяляне, і кіраўнікі (напрыклад, Апейка таксама разгублены, яго лёс трагічны). Сёння правамерна гаварыць пра агульны трагізм “Палескай хронікі” І. Мележа: вялікія ідэі па пабудове калектыўнага дому не прымалі пад увагу жыццё радавога чалавека. Ідэя большавікоў пабудаваць грамадства суцэльнай роўнасці і дастатку загадзя была асуджана на правал, бо першапачаткова ігнаравалася экзістэнцыя чалавека.

Канцэпт *дому* асацыятыўна шматвектарны ў беларускай прозе ХХ стагоддзя. Мастацкая карціна свету многіх беларускіх пісьменнікаў другой паловы ХХ стагоддзя (А. Адамовіча, В. Быкава, В. Казько, Ю. Станкевіча, Я. Сіпакова і інш.) мае рысы міфапаэтычнага мыслення, што выяўляецца ў адметнай канцэптуалізацыі прасторы, дзе фундаментальным выступае матыў пабудовы/разбурэння дома.

Менавіта матыў разбурэння *дома* пакладзены ў аснову апавядання Ю. Станкевіча “Ізмуродна-зялёныя мухі”. Лёс- шлях маладога хлопца, героя апавядання, надзвычай трагічны: маскоўская будаўнічая фірма, абрабаванне ў мясцовай электрычцы, у выніку чаго ён застаўся без грошай і дадому не вярнуўся. Гандляваў газетамі ў электрычках, спадзеючыся адпомсціць крыўдзіцелям пры сустрэчы, але часу прайшло многа, і юнак адчуў, што пачаў забываць твары рабаўнікоў. Забойства героем у начной электрычцы трох цыганоў, нахабных і самаўпэўненых, толькі на першы погляд здаецца выпадковым. Іх агрэсіўныя паводзіны абудзілі ў хлопцу схаваны інстынкт помсты за пакалечанае жыццё/дом, за татальную несправядлівасць. Праз багатую палітру фарбаў Ю. Станкевіч разгорнута паказаў сапраўдную трагедыю дому-духу-душы, якая страціла найперш духоўнае апірышча (духоўны дом) і не змагла выжыць: юнак канчаткова гіне на шляху гісторыі.

Героі аповесці В. Казько “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”, баронячы лес, прыроду, бароняць сваё “я”, сваю самасць. Пейзаж поля з варонамі, якія харчаваліся на ўскрайку лесу, становіцца сродкам увасаблення не толькі вынішчанага роднага краю/дому, але і стану псіхікі героя: *І Аўгуст убачыў тых птушак, то былі вароны, вялізныя, чорныя і худыя. Абгрызеныя, з’едзеныя ветрам вароны. Яны стаялі ў траве ў зарасніках і пад дубамі, панура горбачыся, уцягваючы ў тулава шыі, нібы старыя ў дождж пад дубам, не мружачы вачэй, пазіралі на яго і не адляталі. І ён зразумеў, што гэта не каменная крошка ляціць з неба. То вецер выдзімае яго раллю, ляціць зерне з поля, жыта, жыццё. Груганнё чакае гэтага жыта, калі вецер паднясе*

*яго. Жыта, каб жыць, патрэбна і варонам. Манна нябесная сыталася ім зверху. Высушанае радыёактыўнымі вятрамі поле, сінюшнае неба разраджалася жытным дажджом*⁹.

Позірк героя В. Казько выходзіць дэталі гвалту, разбурэння, руйнавання на засеяным полі і стварае метафарычны малюнак “памірання” зямлі, роднага дому. Унутранае самаадчуванне Аўгуста Серады на полі – гэта і адкрыццё самога сябе, і новае бачанне свету, і этап духоўнага развіцця героя, і эмацыянальны акорд да будучых учынкаў старшыні калгаса.

Прыродны космас чалавека, паводле аўтарскай канцэпцыі В. Казько, захаваў у ім здольнасць супрацьстаяць сацыяльна варожаму. Сацыяльны ўніверсум, як вынікае з аповесці, разбураны, ён варожы чалавеку, але персанажы Казько ад яго не адчужаны, міфапаэтычныя сімвалы і матывы абуджаюць у герояў адчуванне агульных “каранёў”, пачуццё далучанасці да сусветнай духоўнай культуры.

Лес у аповесці В. Казько – апасродкаванае звязно паміж сусветам (макراكосмам) і чалавекам (мікراكосмам). Чаму людзі паўсталі супраць заказніка? Баяліся быць адлучанымі ад лесу/дому, часткай якога бачылі сябе. Тэма адзінства чалавека і прыроды, якая трывала ўвайшла ў літаратуру ХХ ст., арганічна ўпісана ў касмагонію свету беларускага аўтара.

Дом як быцыйны пачатак і вечная каштоўнасць не зафіксаваны свядомасцю героя сантэхніка Іллі з аповесці “Бесапатам” Ю. Станкевіча. Галоўны персанаж твора – сучасны Фаўст, які вандруе па касмічных прасторах сусвету дзеля ўласных авантур з падкрэслена фамільярнымі адносінамі да жыцця, смерці, да хрысціянскіх каштоўнасцей. У выніку чаго Ілля трапляе ў пастку да д’ябла, адкуль звароту ўжо няма.

Універсальнай метафарай-сімвалам эпохі разбурэння дому/душы, а значыць і самаразбурэння чалавека сталі быкаўская аповесць “Ваўчыная яма” і апавяданне “Труп”. Песімізм В. Быкава ў поглядах на чалавека канца мінулага стагоддзя ўзмацніўся і напоўнены непрыхаваным трагізмам. Добраахвотнае адчужэнне, вакуумная адзінота, неадэкватнае ўспрыняцце свету, рэчаіснасці, пакалечаная псіхіка ствараюць тую востраканфліктную сітуацыю з надзвычай высокай ступенню абагульнення, якая сведчыць аб унікальным мастацкім бачанні працэсаў дэмацэрыялізацыі як знешняга свету, так і чалавека.

⁹ В. Казько, *Выратуй і памілуй нас, чорны бусел. Аповесці, апавяданні, эсэ*, Мінск 1993, с. 72.

У “Ваўчынай яме” В. Быкаў піша: *Зноў пачалі трапляцца дзіўнаватыя жабы, мусіць жабы-мутанты ці што? Некалькі разоў ён лавіў іх з дзвюма парамі даўгіх задніх лапаў... Іншым разам яму трапіліся невялікія жабкі з дзіўна скасабочанай галавой – не ў канцы тулава, а быццам як збоку¹⁰; І раптам наперадзе перад ім (салдатам. – Т.Т.) раскрыўся вялізны пусты прагал, над якім шырока свяцілася неба; шмат сонечнага святла ляжала таксама ў доле. Салдат падышоў бліжэй – на вялізным у некалькі гектараў прасцягу стаялі ссохлыя рыжыя хвой з таксама ўсохлым рыжым суччам, з якога абсыталася долу ігліца. Усё выглядала здаля, нібы даўняе вялізнае пагарэлішча¹¹.*

В. Быкаў канстатуе парушаную прыродную натуральную хаду рэчаў, калі няма барацьбы, няма мэт і прадмета барацьбы (варожыя сілы ў “Ваўчынай яме” не персаніфіцыраваны), ды і героі, салдат і бомж, зусім не барацьбіты. Вось толькі на ўсё яны рэагуюць хваравіта, варожа ўспрымаюць рэчаіснасць, якую самі ж зрабілі ворагам. Пісьменнік падрабязна фіксуе толькі стан барацьбы дэфармаванай свядомасці адзіночых душ, зведзеных да статусу істоты.

У апавяданні “Труп” узаемаадлюстроўваюцца два вобразы: труп забітага сябра, які ўвесь час праследуе забойцу, і сам забойца, працэс самаразбурэння якога настолькі інтэнсіўны, што герой пастаянна знаходзіцца ў стрэсавай сітуацыі, якая ператварае яго ў жывы труп. Працэс самаразбурэння асобы апырэджае юрыдычны акт пакарання, задума твора яго і не патрабуе. Паміранне души, на думку пісьменніка, – працэс больш страшны, чым фізічная смерць. Пасля забойства сябра *...тае начы ён спаў, можа, лепш за ўсе ранейшыя часы, калі яму дапякала нянавесьць. Цяпер нянавесьць знікла, і ён з палёгкай адчуў, што вызваліўся ад шматгадовага гнёту. Дзякаваць Богу. Сны яму тае начы сьніліся светлыя і лёгкія – луг, кветкі, сонца...*¹². Надзвычай будзённа разгортваецца дзеянне ў апавяданні: тут няма душэўных пакут, згрызот, сумненняў героя. Падкрэсленая роўная танальнасць аўтарскай апавядальнай інтанацыі абясцэньвае каштоўнасць прыроднай існасці чалавечага жыцця.

У прозе пісьменніка канца ХХ стагоддзя ўзмацніўся прытчавы кампанент, які не абмежаваны канкрэтнымі рэаліямі месца і часу, лакальнымі маральнымі вывадамі і ацэнкамі, што надае творам абагу-

¹⁰ В. Быкаў, *Ваўчыная яма*, “Полымя” 1999, № 1, с. 38.

¹¹ Тамсама, с. 49.

¹² В. Быкаў, *Поўны збор твораў*. У 14 т., Мінск 2005, т. 1, с. 463.

лены спрасаваны сэнс. Так, апавяданне “Труп” можна назваць прытчай пра сумленне. Спакойная апавядальная інтанацыя (на яе нельга не звярнуць увагі) падкрэслівае трагізм жыцця забойцы, не абцяжаранага пакутамі сумлення за цяжкі грэх. В. Быкаў не заглыбляецца ў прычыны гэтай з’явы: *Што стала прычынай таго брутальнага пацучыця, цяжка сказаць. Пэўна, на тое не адказаў бы і сам забойца*¹³, – піша аўтар. Храналагічна пададзеныя падзеі пасля забойства фіксуюць не матывацыю катастрафічнага непаразумення людзей, іх узаеманадаверу, варожасці. В. Быкаў лаканічна падае ланцужок учынкаў забойцы, скіраваных на тое, каб схваць злачынства. Абсурднасць міні-сітуацый з трупам (труп перамяшчаецца праз мяжу, дастаўляецца ў гатэль, вяртаецца разам з забойцам дадому), у якія трапляе былы “сябар” забітага, відавочная, яна прызвана разамкнуць сюжэт і ў сацыяльны, і, што яшчэ больш важна, у духоўны кантэкст.

В. Быкаў у апавяданні “Труп” нетрадыцыйна для сябе ранейшага паспяхова выкарыстоўвае знешнія фантазійныя прыёмы. Такі стыль вы прыём узмацняе і парадзіруе маштабы катастрафічнага разбурэння дому-душы забойцы. Пастаянныя стрэсавыя сітуацыі з трупам, у якія трапляе герой, канчаткова разбураюць яго парушаную псіхіку; ён ужо пераступіў парог пераходу жывой матэрыі ў нежывую. Назва твора “Труп” – метафарычны знак, маштабны сімвалічны вобраз маральных дэфармацый, здольных абесчалавечваць асобу.

В. Быкаў успрымаў сацыяльныя эксперыменты як сур’ёзную антрапалагічную катастрофу ў гісторыі грамадства; менавіта гэта выклікала звышкрытычнае стаўленне да рэчаіснасці і пільную ўвагу да складанасцей чалавека, якія сёння імкліва паглыбляюцца. Засяроджанасць на космасе ўнутранага свету асобы, “я”-душы адкрывала В. Быкаву новыя шляхі і спосабы пазнання свету, дзе сітуацыя глыбіннай рэфлексіі чалавека прынцыпова мяняла механізмы яе мастацкага ўвааблення ў творы.

Такім чынам, у нацыянальнай карціне свету беларусаў канцэпт *дом* мае два фундаментальныя аспекты: матэрыяльны (збудаванні, гаспадарка, зямля) і духоўны (спалучэнне маральна-этычных фактараў), якія цесна ўзаемазвязаны. Беларуская літаратура ХХ ст. надавала гэтай праблеме пільную ўвагу. Разбураныя сямейныя гнёзды, татальны кантроль дзяржавы над духоўным домам чалавека пагражаюць стаць рэальнай выявай катастрофы ўсёй краіны, калі тая паз-

¹³ Тамсама, с. 462.

баўляе чалавека яго індывідуальнай адказнасці за свой дом і зямлю. Паўнапраўным гаспадаром у сваім доме, сямейным, дзяржаўным, духоўным, можна стаць, толькі будучы гаспадаром айчыны, зямлі і іх духоўнай спадчыны.

ЛІТАРАТУРА

- Быкаў В., *Вайчыная яма*, “Полымя” 1999, № 1.
- Быкаў В., *Поўны збор твораў*. У 14 т., Мінск 2005, т. 1.
- Казько В., *Выратуй і памілуй нас, чорны бусел. Аповесці, апавяданні, эсэ*, Мінск 1993.
- Колас Я., *Збор твораў*. У 20 т., Мінск 2008, т. 5.
- Колас Я., *Збор твораў*. У 20 т., Мінск 2009, т. 6.
- Колас Я., *Збор твораў*. У 20 т., Мінск 2009, т. 8.
- Кораблев А.А., *Дом и бездомность в русской литературе (Пушкин – Гоголь – Булгаков)*, [Электронны рэсурс], Рэжым доступу: <http://domgogolya.ru/science/researches/1399/>, Дата доступу: 25.04.2017.
- Степанов Ю.С., *Константы. Словарь русской культуры*, Москва 2001.

STRESZCZENIE

POJĘCIE “DOM” JAKO PODSTAWA NARODOWEGO OBRAZU ŚWIATA BIAŁORUSINÓW

W prozie białoruskiej XX wieku dominuje koncepcja domu. Dom w utworach Jakuba Kołasa, Michasia Zareckiego, Iwana Mielerza, Wasila Bykawa, Wiktara Kazko, Jurijsa Stankiewicza jest miejscem gdzie rodzą się zasady moralne człowieka, fundamentem i podstawą tego co człowieka tworzy i nie tworzy. Połączenie w literaturze pięknej w pojęciu dom źródeł fizycznych i transfizycznych pokazuje uniwersalne i egzystencjalne prawa ludzkiego istnienia.

Słowa kluczowe: proza białoruska, dom, pojęcie, symbol, tradycja, charakter narodowy.

SUMMARY

THE CONCEPT OF HOME AS A BASIS OF THE NATIONAL IMAGE OF THE BELARUSIAN WORLD

The concept of home dominates in Belarusian prose of the 20th century. Home in the works by Y. Kolas, M. Zaretsky, I. Melezh, V. Bykov, V. Kaz'ko, Y. Stankevich is a place where the spiritual principles of a man are formed, but it is

also a solid foundation for self-expression. The unity of physical and trans-physical sources in the concept of home in literature enables to reveal universal existential principles of human existence.

Key words: Belarusian prose, home, concept, symbol, tradition, national character.